PRO STŘEDNÍ ŠKOLY

Nová

LITERATURA V KOSTCE

PODLE STÁTNÍ MATURITY

Jana Chrástecká

FRAGMENT

Nová literatura v kostce pro SŠ

Vyšlo také v tištěné verzi

Objednat můžete na
www.fragment.cz
www.albatrosmedia.cz

FRAGMENT

Jana Chrástecká
Nová literatura v kostce pro SŠ – e-kniha
Copyright © Albatros Media a. s., 2019

Všechna práva vyhrazena.
Žádná část této publikace nesmí být rozšiřována
bez písemného souhlasu majitelů práv.

ALBATROS MEDIA

OBSAH

ÚVOD 4

ÚVOD DO LITERATURY 5

NEJSTARŠÍ LITERATURY 13

ANTIKA 18

LITERATURA STŘEDOVĚKU 28

LITERATURA STŘEDOVĚKU NA NAŠEM ÚZEMÍ 31

OBDOBÍ BOJE STAROSLOVĚNŠTINY S LATINOU (10.–11. STOLETÍ) 33

POČÁTKY ČESKY PSANÉ LITERATURY 35

LITERATURA PŘEDHUSITSKÁ A HUSITSKÁ 39

RENESANCE A HUMANISMUS V EVROPĚ (13./14.–16. STOLETÍ) 43

HUMANISMUS V ČECHÁCH (80. LÉTA 15. STOLETÍ – 20. LÉTA 17. STOLETÍ) 51

BAROKO V EVROPĚ (POL. 16. – POL. 18. STOLETÍ) 55

BAROKO V ČESKÉ LITERATUŘE 57

KLASICISMUS, OSVÍCENSTVÍ A PREROMANTISMUS (17. A 18. STOLETÍ) 61

NÁRODNÍ OBROZENÍ 68

ROMANTISMUS VE SVĚTOVÉ LITERATUŘE 81

REALISMUS A NATURALISMUS 90

ČESKÁ LITERATURA 2. POLOVINY 19. STOLETÍ 100

LITERATURA KONCE 19. STOLETÍ A POČÁTKU 20. STOLETÍ 116

ČESKÁ LITERATURA NA PŘELOMU 19. A 20. STOLETÍ 124

MODERNÍ UMĚLECKÉ SMĚRY 1. POLOVINY 20. STOLETÍ 129

SVĚTOVÁ LITERATURA 1. POLOVINY 20. STOLETÍ 133

NĚMECKY PSANÁ LITERATURA V ČESKÝCH ZEMÍCH 145

ČESKÁ LITERATURA 1. POLOVINY 20. STOLETÍ 148

SVĚTOVÁ LITERATURA 2. POLOVINY 20. STOLETÍ 177

ČESKÁ LITERATURA 2. POLOVINY 20. STOLETÍ 198

REJSTŘÍK AUTORŮ A NÁZVŮ ANONYMNÍCH DĚL 227

REJSTŘÍK ZÁKLADNÍCH LITERÁRNÍCH POJMŮ 230

ÚVOD

Učebnice **Nová literatura v kostce pro SŠ** podává přehled středoškolského učiva české a světové literatury, vývoje uměleckých skupin a směrů a základy literární teorie.

Zaměřuje se hlavně na skupiny, směry a autory, kteří jsou zastoupeni v Katalogu požadavků ke společné části maturitní zkoušky, jejich znalost je tedy potřebná k úspěšnému zvládnutí didaktického testu. Právě tito autoři jsou zastoupeni také v **Nových čítankách I., II., III., IV.** k **Literatuře v kostce pro SŠ**. Ukázky jsou spojeny s úkoly, s nimiž se můžete setkat v didaktickém testu a které mohou pomoct i během ústní zkoušky společné části maturitní zkoušky.

V úvodu je pro lepší pochopení některých termínů shrnuta struktura uměleckého díla.

Poznámky:

I. str. 12 ukázka tvorby daného autora v čítankách

I. díl čítanky

str. 12 číslo strany v čítance

literární dílo daného autora

ÚVOD DO LITERATURY

Literatura jako součást umění

Umění = součást lidského života, tvoří ho jedinci nebo kolektiv, je staré jako lidstvo samo
Umění:

- časové (literatura, hudba)
- prostorové (sochařství, architektura)
- časoprostorové (tanec, film)

Estetika (z řec. *aisthetikos* = vnímavost, cit pro krásu) = filozofická disciplína zabývající se krásnem, jeho působením na člověka, lidským vnímáním pocitů a dojmů z uměleckých i přírodních výtvorů

Počátky slovesného umění

Nejstarší slovesné projevy (nepsané) – spojeny s texty pronášenými při obřadech, kterými se lidé snažili harmonizovat řád světa (např. naklonit si různé nadpřirozené síly, démony…); tyto texty byly pronášeny zpěvavě, s důrazem na rytmus, jednotlivá slova či slovní obraty se několikrát opakovaly

Ústní lidová slovesnost – jedna z nejdůležitějších součástí lidové kultury (folkloru); hlavní znaky: anonymita autora (neznáme jeho jméno), vznik na venkově, šíření ústním podáním z generace na generaci; slovesné útvary: pohádky, pověsti, písně, proroctví, přísloví, pořekadla

Literatura

Literatura = písemnictví (z lat. *littera* = písmeno) – každý slovesný projev, tedy všechny texty
Základní funkce:

1. **informativní** – dílo poskytuje určité informace o skutečnosti (nejčastěji v odborné literatuře)
2. **estetická** – literatura působí esteticky; základní funkce krásné literatury (beletrie)
3. **formativní (výchovná)** – schopnost působit na čtenáře, ovlivňovat jeho chování, morálku, jednání, mravní názory, usměrňovat ho; zpětné působení literatury na život
4. **zábavná** – poskytuje pobavení, uvolnění
5. **společenská** – upozorňuje na společenské problémy, zachycuje mezilidské vztahy, může ovlivnit myšlení společnosti

Literatura podle poslání:

- literatura **věcná** (odborná literatura, administrativní texty, publicistika – slovníky, vyhlášky…)
- literatura **umělecká** (krásná literatura, beletrie – romány, básně…)
- literatura **faktu** (non-fiction, stojí na pomezí – užívá prvky krásné literatury, ale drží se skutečnosti – paměti)

Literární věda

- zabývá se uměleckou literaturou
- dělí se na tři základní disciplíny: **1. literární teorie** – o literárních druzích a žánrech, o struktuře díla, o uměleckých prostředcích; **2. literární historie** – o vývoji literatury, o jednotlivých autorech a významu jejich děl; **3. literární kritika** – hodnocení, rozbory a výklady literárních děl

Struktura uměleckého díla

Tři vrstvy literárního díla

- tematická
- kompoziční
- jazyková

TÉMA

- z řec. *thema* = položka, tj. to, co je ve středu dění
- základ uměleckého díla
- tvořeno vypravěčem, dějem, prostředím
- rozlišuje se hlavní téma (např. v díle *Babička* život na českém venkově v 19. stol.), vedlejší téma (např. v díle *Babička* život na zámku, příběh Kristly a Míly), epizody (souvisejí s hlavním dějem, doplňují jej)

- **syžet** = způsob, jakým jsou v literárním díle uspořádány tematické složky (tj. děj, postavy, vypravěč, prostředí) a jak jsou ztvárněny informace o fabuli
- **fabule** = příhoda, o které se v literárním díle vypravuje, souhrn událostí nebo dějový půdorys

MOTIV

- nejmenší tematický jednoslovný prvek (např. v díle *Babička* dárky pro děti po příjezdu babičky)

ČAS

- kdy se dílo odehrává (epocha, století, letopočet, denní doba, neurčitý čas)

PROSTOR

- prostor, ve kterém se odehrává děj

KOMPOZICE

- z čeho se dílo skládá: epika kapitoly, drama dějství, lyrika strofy (sloky) a verše
- **chronologická** (dodržuje časovou posloupnost děje), **retrospektivní** (zpětná; od konce)
- vztah dějových linií: **rámcový** (více ucelených příběhů vložených do příběhu hlavního, který je jakoby rámuje = úvodní a závěrečný motiv stejný), **paralelní** (souběžně několik samostatných příběhů, které se prolínají), **řetězový** (sled samostatných příhod spjatých s jednou postavou)

Dvě výrazové formy literárního díla

1. Próza

- nevázaná řeč
- souvislý text tvořený větami (odstavce, kapitoly)
- typická pro vyprávění a moderní dramata, vypravěče a postavy
- prózu nelze ztotožňovat s epikou! (epika může být psána prózou i ve verších)

2. Poezie

- vázaná řeč
- psána ve verších, které jsou sdružovány do slok (strof)

LITERÁRNÍ DRUH

Epika (z řec. *epikós* = dějový, výpravný)

- literární druh, jehož základem je *děj*
- příběh rozvíjen vypravěčem (zpravidla ve 3. osobě a v minulém čase) a postavami; může být psána ve verších (např. *Homér – Odysseia*) i v próze (např. *D. Defoe – Robinson Crusoe*)

Lyrika (z řec. *lyrikós* = lyrový; *lyrika melé* = lyrou doprovázené verše)

- literární druh, jehož základem jsou city, pocity, nálady *lyrického subjektu* = lyrický hrdina (nelze vždy ztotožnit s autorem)
- vyznačuje se nedějovostí (chybí dějové napětí)
- převažuje veršová podoba, jazyk je ozvláštněn uměleckými prostředky (tropy a figury), často rýmovaná
- typy lyriky: duchovní, milostná, intimní (o autorovi), přírodní, sociální, reflexivní (úvahová) aj.

Lyrizovaná próza

- druh prózy s „utlumenou" dějovostí, ve které zvýšenou roli hrají expresivní a subjektivní prvky, autor používá básnické prostředky – tropy a figury (např. *K. H. Mácha – Marinka*)

Drama (z řec. *draó* = jednání, čin)

- literární druh určený k jevištnímu zpracování; *divadelní hra*
- není vypravěč, postavy promlouvají přímo (rozlišujeme dva typy **promluv = replik**: dialog a monolog – zpomaluje děj), součástí dramatického textu jsou **scénické poznámky** (co a jak má daná postava dělat)
- výstavba děje: v antice jednota místa, času, děje (*Aristoteles – Poetica*, později navázali v klasicismu); pevně stanovená pětistupňová kompozice: **expozice** (uvedení do děje), **kolize** (zápletka, konflikt postav), **krize** (vyvrcholení), **peripetie** (obrat v ději), **katastrofa** (rozuzlení, vyřešení konfliktu – původně jen tragické, v antice deus ex machina = zásah boha, později i šťastné)
- části hry: **dějství** (jednání, akty) – jedno-, dvou- a víceaktové; skládají se z jednotlivých *obrazů*, ty pak ze *scén* a *výstupů* (nejmenší jednotky dramatu), někdy součástí **prolog** (předmluva) a **epilog** (doslov)
- typy dramatu: epické (např. *B. Brecht*), liturgické (např. *Hra tří Marií*), lyrické (např. *A. P. Čechov*), absurdní (např. *S. Becket*)
- počátky dramatu spojeny se starověkým Řeckem – hry na oslavu boha Dionýsa (dithyramby)
- s antikou spojen princip **deus ex machina** = nečekaně vyřešené situace

- **libreto** = literární text, který se stane dramatickým útvarem
- **opera** = umělecká forma spojující dramatické divadelní představení s hudbou tak, že herci text (libreto) zcela či zčásti zpívají za instrumentálního doprovodu
- **muzikál** = syntetický dramatický žánr, jenž spojuje literaturu, hudbu a tanec
- **monodrama** = dramatický žánr s jedinou postavou (divadlo jednoho herce, „one man show")

LITERÁRNÍ ŽÁNR

- skupiny děl, jež mají společné tematické zaměření, podobné rysy kompoziční a jazykově stylistické

Epické žánrové formy

1. Malá epika:

- **anekdota** = humorný minipříběh s nečekanou pointou; zesměšnění nějakého jevu nebo osoby; šíří se ústně
- **bajka** = krátký alegorický příběh, vystupují v něm zvířata, která jednají jako lidé, na konci mravní ponaučení; autoři např. *Ezop*, *La Fontaine*
- **pranostika** = drobný útvar lidové slovesnosti, předpověď týkající se určitých dnů či období, obzvláště ve vztahu k zemědělství a počasí (např. *Únor bílý – pole sílí*.)
- **přísloví** = ustálený stylizovaný výrok, jenž obsahuje obecně platné zásady nebo zkušenosti mravoučné povahy (např. *Bez práce nejsou koláče*.)

2. Střední epika:

- **legenda** = o životě, skutcích, zázracích a mučednické smrti světců
- **pověst** = vyprávění lidového původu, má pravdivé historické jádro (událost se váže ke konkrétnímu místu, k určité osobě, stavbě), zbytek je smyšlený
- **pohádka** = žánr lidové slovesnosti; nepravděpodobný děj, nereálné postavy, hrdina překonává překážky, dobro vítězí nad zlem, zásahy nadpřirozených bytostí
- **povídka** = vypravování středního rozsahu s poutavou zápletkou, jednoduchým dějem (např. *J. Neruda – Povídky malostranské*)
- **novela** = vypravování středního rozsahu s jedním dějem, málo postavami a překvapivým koncem (např. *G. Boccaccio – Dekameron*)
- **romaneto** = vyznačuje se napínavým dějem s fantastickými či detektivními prvky, jeho součástí je zdánlivě nepochopitelná záhada, která je v závěru racionálně vysvětlena (např. *J. Arbes – Newtonův mozek*)

3. Velká epika:

- **epos** = rozsáhlé veršované dílo; druhy eposu: hrdinský (např. *Homér – Odysseia*), duchovní (např. *Dante – Božská komedie*), rytířský = dvorský (např. *Tristan a Isolda*)
- **román** = rozsáhlé vypravování psané prózou, spousta postav, odbočky od hlavní dějové linie, detailní popisy; druhy románu: dobrodružný, psychologický, epistolární, historický, utopický…

Lyrické žánrové formy

- **píseň** = prostá, zpěvná báseň spojená s hudbou
- **óda** = oslavná báseň (např. *F. Schiller – Óda na radost*)

- **hymnus** = druh ódy, chvalozpěv (např. *Achnaton – Hymnus na Slunce*)
- **elegie** = žalozpěv (např. *Ovidius – Žalozpěvy*)
- **žalm** = literární útvar známý především z Bible; jedná se o modlitbu psanou poetickou formou
- **epitaf** = nápis na hrob; o životě zesnulého, vzkaz živým
- **epigram** = krátká satirická báseň vyjadřující adresnou myšlenku (např. *K. H. Borovský*)
- **sonet** = znělka; krátká báseň o 14 verších s pravidelnou strukturou 4 + 4 + 3 + 3, ale sonet anglický má strukturu 4 + 4 + 4 + 2 (tzv. blankvers); většinou milostné téma (např. *F. Petrarca*, *W. Shakespeare*)
- **pásmo** = polytematická báseň, volné přiřazování představ, sled pocitů a dojmů, mnohovýznamovost (např. *G. Apollinaire*)

Lyrickoepické žánry

- **balada** = lyrickoepická báseň s pochmurným dějem a tragickým závěrem
- **romance** = opak balady; často s milostnou tematikou a radostnou atmosférou
- **poema** = básnická povídka; rozsáhlá báseň s nejednoznačným dějem; byronská povídka v romantismu

Dramatické žánry

- **tragédie** = hra s tragickým obsahem, nerovný zápas hlavního hrdiny, který často končí smrtí
- **komedie** = veselohra; humorný obraz zápasu s nedostatky společnosti, záporné rysy lidského charakteru

POSTAVA

- dělíme na **hlavní a vedlejší**, kladné a záporné; vždy smyšlená (fiktivní) postava, i když může mít reálný předobraz; uvedena popisem a charakteristikou; **literární typ** – postava shrnující vlastnosti určité skupiny lidí (typ lakomce – Harpagon; typ snílka – Don Quijote; typ žárlivce – Othello)

VYPRAVĚČ / LYRICKÝ SUBJEKT

- ten, kdo příběh vypráví; v básni **lyrický subjekt**
- rozlišujeme několik typů vypravěče: **ich-forma** (1. osoba jednotného čísla = já), **er-forma** (3. osoba jednotného čísla = on), **vševědoucí vypravěč** (vypravěč vidí do nitra postav, zná jejich pocity, ví více než jednotlivé postavy), **autorský vypravěč** (komentuje a hodnotí vyprávění, postavy, může oslovovat čtenáře)

VYPRÁVĚCÍ ZPŮSOBY

- pásmo vypravěče / pásmo postav

TYPY PROMLUV

- v dramatu monolog/dialog
- v epice **přímá řeč** (doslovně citovaná řeč postav; uvozena uvozovací větou a označena uvozovkami – „Pojď se mnou ven.“), **nevlastní přímá řeč** (totéž co přímá řeč, jen není značena uvozovkami), **nepřímá řeč** (reprodukce něčí výpovědi – Řekl, že s ním mám jít ven.), **polopřímá řeč** (ve 3. osobě, tzv. vnitřní monolog – promlouvá postava – Přemýšlel, jestli s ním má jít ven.)

VERŠOVÁ VÝSTAVBA

Verš

- základní stavební jednotka básně, která je rytmicky organizována; jeden řádek v básni
- **verš pravidelný** – součástí je rým
- **volný verš** – nepravidelný rým, často i nerýmovaný, bez interpunkce; melodie (*O. Březina*, *W. Whitman*)
- **prozódie** – zkoumá zvukové vlastnosti verše, zvláště rytmus; prozodické systémy: bezrozměrný, tónický, sylabický, sylabotónický (v české poezii nejčastěji), časoměrný, volný
- některé tradiční druhy veršů: blankvers, hexametr, alexandrin

Stopa

- nejmenší rytmická jednotka vázaného verše; skládá se z dob těžkých (teze), v češtině slabik přízvučných, a lehkých (arze), v češtině slabik nepřízvučných
- druhy stop: **trochej** (dvojslabičná) – 1 doba těžká, 1 doba lehká –**U**, např. Velké, širé, rodné lány (*J. V. Sládek*) |–U|–U|–U|–U|, **daktyl** (trojslabičná) – 1 doba těžká, 2 doby lehké –**UU**, např. Stříhali dohola malého chlapečka (*J. Kainar*) |–UU|–UU|–UU|–UU|, **jamb** (dvojslabičná) – 1 doba lehká, 1 doba těžká **U**–, např. Byl pozdní večer, první máj (*K. H. Mácha*) |U–|U–|U–|U–|

Sloka = strofa

- skupina veršů spojených rýmem, obvykle i obsahově

Refrén

- pravidelné opakování verše (veršů) na konci sloky

Rým

- zvuková shoda na koci veršů (stejné samohlásky, alespoň jedna stejná souhláska)
- rýmová schémata:
  - **rým sdružený** – rýmují se sousední verše **a a b b**: Velké, širé, rodné lá**ny**, / jak jste krásny na vše stra**ny**, / od souvratě ku souvra**ti** / jak vás dnes to slunko zla**tí**. (*J. V. Sládek*)
  - **rým střídavý** – rýmují se dva liché a dva sudé verše **a b a b**: Zemřela matka a do hrobu dá**na**, / / siroty po ní zůsta**ly**; / i přicházely každičkého rá**na** / a matičku svou hleda**ly**. (*K. J. Erben*)
  - **rým postupný** – obdoba střídavého rýmu se schématem **a b c a b c**: Už ani nevím proč dlaně se mi chvě**jí** / a já cítím doteky našich **těl**. / Venku pomalu svítá. / Pod peřinou se naše duše smě**jí**. / A nový den už dávno přijít **měl**. / Má náruč vždy tě ví**tá**. (*O. Hloušková*)
  - **rým obkročný** – rýmuje se první verš se čtvrtým a druhý verš se třetím **a b b a**: Král Karel s Buškem z Vilhar**tic** / teď zasedli si k dubovému sto**lu** – / ti dva už pili mnohou čiši spo**lu** / a zapěli si z plných **plic**. (*J. Neruda*)
  - **rým přerývaný** – rýmují se jen některé verše, např. **a b c b**: Jenž čeká, zdali víno je**ho** / se do brázd vyschlých rozle**je**, / na snivých květech v jiných svě**tech** / zda zavěsí své krůpě**je**. (*F. Gellner*)
  - **rým tirádový** – rýmuje se několik následujících veršů jedním rýmem nebo verše celé básně **a a a a**: V hlubokosti uctivo**sti** / s hroznou horlivo**stí** / k veliké slavno**sti** / namáhám se do**sti** / / ve své výřečno**sti**. (*K. H. Borovský*)

JAZYKOVÉ PROSTŘEDKY

- **slova spisovná** – neutrální, hovorová, knižní, básnická = poetismy, archaismy (i přechodníky; např. dělati, anžto), historismy (např. čeledín, grešle, píď, termíny)
- **slova nespisovná** – obecná čeština, nářečí, slang, argot

TROPY A FIGURY

Tropy

- založeny na tom, že nějaké slovo/slova jsou užita v přeneseném významu
- **alegorie** = jinotaj; skrytý význam (*„dobrý pastýř" = Bůh; G. Owell – Farma zvířat*)
- **dysfemismus** = zhrubnutí výrazu (*huba místo pusa*)
- **eufemismus** = zjemnění výrazu (*už na něm roste trávníček – zemřel*)
- **hyperbola** = nadsázka; zveličení (*říkala jsem ti aspoň stokrát*)
- **metafora** = obrazné pojmenování na základě podobnosti (*v mrazivé chýši tam ptáčata zbyla = děti*)
- **metonymie** = obrazné pojmenování na základě věcné souvislosti (*vypít sklenici vody; číst Čapka*)
- **synekdocha** = druh metonymie; záměna části za celek a naopak (*nepřišla tam ani noha; viděla to celá ulice*)
- **oxymóron** = spojení protikladů (*Svítání na západě*)
- **personifikace** = zosobnění; oživení neživého (*stromy šeptaly*)
- **přirovnání** = příměr; něco jako něco (*bílý jako sníh*)
- **symbol** = znak, který zastupuje obecný pojem (*růže = láska; s tebou je kříž = trápení*)

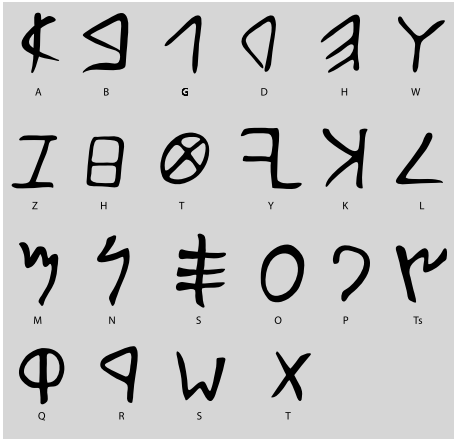
Figury

- založeny na opakování slov
- **aliterace** = opakování stejné hlásky na začátku dvou a více po sobě jdoucích slov (*plyne peníz po penízku*)
- **anafora** = opakování stejného slova/slov na začátku veršů
- **apostrofa** = oslovení neživé věci nebo nepřítomné osoby (*Čechy krásné, Čechy mé*)
- **apoziopeze** = nedokončená výpověď, ukončena třemi tečkami nebo pomlčkou (*Já bych tě…!*)
- **elipsa** = výpustka; vynechání části textu, kterou lze z kontextu domyslet (*již jedenáctá odbila*)
- **epifora** = opakování stejného slova/slov na konci veršů
- **epanastrofa** = opakování stejných slov na konci předešlého verše a na začátku následujícího verše
- **epizeuxis** = opakování stejného slova v jednom verši
- **gradace** = stupňování; uspořádání slov podle jejich významu a účinku
- **inverze** = změna slovosledu
- **pleonasmus** = hromadění slov podobného nebo stejného významu (*po modrém blankytu bělavé páry hynou*)
- **řečnická otázka** = nevyžaduje odpověď

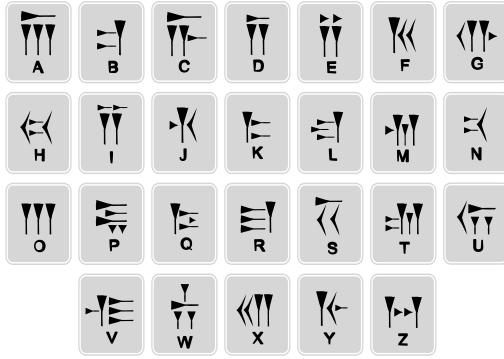
Vývoj písma

- **piktogramy** – základ nejstaršího písma; stylizované obrázky předmětů
- z piktogramů **hieroglyfy** a **ideogramy** – obrázky představující určité myšlenky (3. tisíciletí př. n. l.)
- z ideogramů Sumerové vynalezli **klínové písmo** (konec 4. tisíciletí př. n. l.)
- Féničané zavedli **abecední hláskové písmo** (14.–13. stol. př. n. l.) → Řekové **alfabeta**, Římané **latinka**

fénické písmo

klínové písmo

hieroglyfy

NEJSTARŠÍ LITERATURY

Literatura oblasti Mezopotámie

- dnešní Irák (mezi řekami Eufratem a Tigridem)
- 3500 př. n. l. – 6. stol. př. n. l. (Peršané)
- obyvateli postupně Sumerové, Akkadové, Asyřané, Babyloňané – všichni velmi vyspělí
- nahradili obrázkové ideogramy → **klínové písmo** (používali tabulky z vlhké hlíny a rákosové rydlo)

🕮 Epos o Gilgamešovi

▸ I. 🕮 str. 7

- ▢ autor neznámý
- ▢ nejstarší hrdinský epos na světě
- ▢ asi z konce 2. tisíciletí př. n. l.
- ▢ velký vliv na pozdější díla (Bible, Odysseia)

- ▢ **epos** = rozsáhlé veršované epické dílo
- ▢ **hrdinský epos** = pojednává o lidských hrdinech nezaznamenaných historií

Děj ▾

Gilgameš, tyranský panovník, je ze dvou třetin bůh a z jedné třetiny člověk, pro kterého musí jeho poddaní těžce pracovat na stavbě hradeb města. Obyvatelé proto žádají bohy o pomoc. Ti je vyslyší a sešlou na zem polodivokého člověka Enkidua s jediným úkolem – přemoci Gilgameše. Z protivníků se však stanou přátelé a společně vykonají mnoho hrdinských činů. V důsledku prokletí bohyně Ištar Enkidu umírá. Gilgameš se bojí smrti, a proto se vydává na cestu, aby nalezl nesmrtelnost. Bez úspěchu se vrací do města Uruk a zjišťuje, že hradby, které dal dříve vybudovat, jsou tím dílem, které mu zajistí nesmrtelnost.

🕮 Chammurapiho zákoník

- ▢ první právní spisy („oko za oko, zub za zub“)
- ▢ vytesané do kamenné stély díky babylonskému králi Chammurapimu (1. pol. 18. stol. př. n. l.)

Literatura starověkého Egypta

- 4000 př. n. l. – 332 př. n. l.
- užívali obrázkové písmo – **hieroglyfy** – na papyrus rákosovými pery (toto písmo rozluštil Jean-François Champollion roku 1822)
- podél řeky Nilu; pyramidy z doby Staré říše, sfingy; chrámové komplexy – Luxor, Karnak; hrobky faraonů v Údolí králů; mnohametrové sochy faraonů; mumie

🕮 Kniha mrtvých

- náboženské texty psané na papyru
- vkládány do sarkofágu k mumiím
- zemřelý dostával rady, jak se chránit před nástrahami posmrtného života

🕮 Vlastní životopis Sinuhetův

- 2000 př. n. l.
- autobiografické vyprávění o dvorském úředníkovi, který musí část života prožít v exilu
- námětem pro román *Egypťan Sinuhet* (Mika Waltari)

- **vlastní životopis** = autobiografie

🕮 Hymnus na slunce

- oslavná báseň na boha Atona (sluneční kotouč)
- autorem faraon Achnaton

- **hymnus** = druh ódy, chvalozpěv

Literatura Indie

- souvisí s náboženstvím: ***hinduismus***, ***buddhismus***
- psána sanskrtem

🕮 Védy

- posvátné básnické spisy hinduismu (15.–6. stol. př. n. l.)

🕮 Mahábhárata

- nejrozsáhlejší hrdinský epos ve světové literatuře
- 4. stol. př. n. l. – 4. stol. n. l.
- bratrovražedné boje mezi dvěma rody

🕮 Rámájana
- hrdinský epos
- 2. stol. př. n. l. – 1./2. stol. n. l.
- oslava života a činů prince Rámy zamilovaného do krásné Síty

🕮 Kámasútra
- počátek n. l.
- příručka milostného života

Literatura Číny
- ovlivněna nábožensko-filozofickými směry: ***taoismus***, ***konfucianismus***
- návaznost ve středověku díky básníkům Li-Po, Tu-Fu

🕮 Kniha písní (11.–6. stol. př. n. l.)
- soubor lidových textů (milostné, obřadní, svatební básně)

🕮 Hovory
- prozaické dílo; údajně dialogy filozofa Konfucia s jeho žáky

🕮 Kniha o cestě a ctnosti
- filozofické úvahy o taoismu (autorem Lao-c')

Haiku
- forma japonské poezie
- lyrický útvar většinou s přírodní tematikou
- tvořeno trojverším a zařazovacím slovem („sezonní slovo" – podle ročního období)

Literatura Persie
- dnešní Írán

🕮 Tisíc vyprávění
- 3.–7. stol. n. l.
- 200 příběhů, základem arabského textu *Tisíc a jedna noc*

🕮 Avesta
- náboženský sborník o boji dobra se zlem
- autorem **Zarathustra** (kazatel a filozof – inspiroval německého filozofa 19. stol. Friedricha Nietzscheho)

Avicenna
- považován za „otce moderní medicíny"

Arabské písemnictví

Korán

- „přednášení, recitování“
- hlavní náboženský text islámu, soubor etických, náboženských, kulturních a právních norem
- skládá se z recitací Muhammada (proroka islámu) během posledních 23 let jeho života
- muslimové věří, že verše koránu mu zvěstoval archanděl Gabriel jako zprávy od boha (Alláha)
- rozdělen do 114 súr (kapitol) seřazených chronologicky podle času zjevení
- každá súra má určitý počet veršů

Literatura syropalestinské oblasti

- na východě Středozemního moře (dnes Sýrie, Libanon, Jordánsko, Izrael)
- nejvýznamnější národy: Izraelité (Židé), Aramejci, Féničané
- zde vznik judaismu, křesťanství

Bible (Písmo svaté)

- řec. *biblia* = kniha, svitek
- soubor knih historických, liturgických, právnických i literárních
- nejrozšířenější kniha, přeložena do 1800 jazyků a dialektů
- nejstarší překlad do řečtiny – *Septuaginta*
- do Evropy díky latinskému překladu sv. Jeronýma – *Vulgata*
- nejstarší na našem území – konec 9. stol. do staroslověnštiny díky Cyrilovi a Metodějovi (Proglas – předmluva k překladu evangelií)
- do češtiny – 1564 Jan Blahoslav (Nový zákon) – součástí *Bible kralické*

Jednotlivé části Bible

▸ I. str. 12

Starý zákon

- psán hebrejsky a aramejsky
- hebrejská Bible = Písmo Židů a první část písma křesťanů
- skládá se ze 3 částí:
  - ***Tóra = Pět knih Mojžíšových*** (řec. *Pentateuch*): *1. Genesis* – vznik světa a prvních lidí; 2. *Exodus* – odchod Izraelitů vedených Mojžíšem z Egypta; uzavření smlouvy mezi Bohem a lidmi (Desatero – Dekalog); 3. *Leviticus* – předpisy pro kněze; 4. *Numeri*; 5. *Deuteronomium*
  - ***Prorocké knihy*** – historické spisy o bájných králích Davidovi a Šalamounovi
  - ***Spisy*** – obsahují Žalmy, Píseň písní (dialog milenců vykládaný jako vztah Hospodina k lidu), apokalyptická zjevení
- literární formy: kronika, lyrické zpěvy (žalmy, milostná lyrika), bohatýrská pověst (David a Goliáš), novelistické příběhy (Josef a jeho bratři), proroctví…

▸ I. str. 16

Nový zákon

- psán řecky
- ke Starému zákonu přidán v 1. stol. n. l. s ústřední postavou Ježíše Krista
- ***4 evangelia*** (*dobré zprávy*) – různá svědectví o Ježíšově životě (Matouš, Marek, Lukáš, Jan), ukřižování a vzkříšení
- ***Skutky apoštolů*** – počátky křesťanství

- ***Epištoly*** – listy apoštolů, zásady křesťanství adresované věřícím – pro jednotlivce i zásady chování lidí mezi sebou
- ***Zjevení Janovo = Apokalypsa*** – druhý příchod Krista, jeho tisícileté království, poslední soud a nová Země, zapsáno v symbolech (motiv postupného rozlomení sedmi pečetí, z nichž jedna přivádí na scénu čtyři apokalyptické jezdce, kterým byla dána moc, aby čtvrtinu země zahubili mečem, hladem, morem a dravými šelmami)
- ***kánon*** – závazný soubor jednotlivých textů
- ***apokryfy*** (řec. *ápokryfos*) – biblický text neuznaný církví, není součástí kánonu, ale odvolává se na autoritu apoštolů; součást literatury (např. u *K. Čapka*)

Umění ovlivněné Biblí

- *Jesus Christ Superstar* – rocková opera (*Tim Rice, Andrew Lloyd Webber*); *Umučení Krista* (film); *Michelangelo Buonarroti – Stvoření Adama* (Sixtinská kaple); *Leonardo da Vinci – Poslední večeře*; *Albrecht Dürer – Adam a Eva*; biblické motivy a parafráze v literatuře (např. *Michail Bulgakov – Mistr a Markétka*)

Frazémy

- *Kainovo znamení* – označení člověka jakýmkoli znamením; člověk se stává psancem
- *zakázané ovoce* – něco, co se nesmí, není dovoleno
- *začít od Adama* – začít od úplného začátku
- *stojí jako solný sloup* – stojí ztuhle (příběh Lota a jeho ženy)
- *je to úplný Babylon* – zmatek
- *jáma lvová* – nebezpečná situace
- *Jobova zvěst („jobovka“)* – nepříjemná zpráva (Kniha Jób)
- *moudrý jako Šalamoun* – chytrý člověk
- *šalamounská odpověď* – vychytralá odpověď
- *jako David a Goliáš* – nerovný souboj
- *je to sodoma gomora* – něco hříšného, nepravého

Další náboženské texty ze syropalestinského území

🕮 Talmud

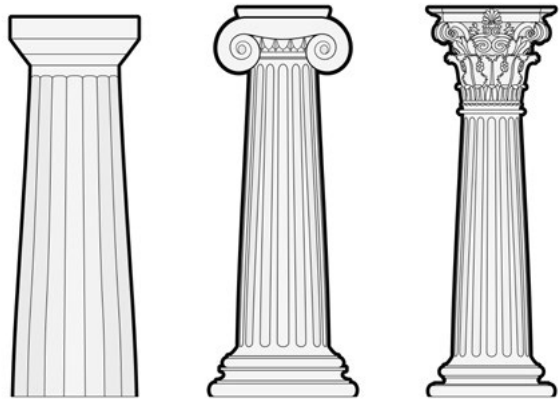
- soupis rabínských diskusí týkajících se židovského zákona, etiky, které židovská tradice považuje za směrodatné

🕮 Kabala

- základní texty židovské mystiky, modlitby, úvahy o Bohu a vyvoleném lidu

ANTIKA

- kultura starověkého Řecka a Říma
- antické kultuře v Řecku předcházely starší egejské civilizace – kykladská a minojská
- období antiky: 8. stol. př. n. l. – 5. stol. n. l. → starověk střídá středověk
- základ celé evropské civilizace
- počátky **demokracie**
- rozkvět **filozofie** (Sokrates, Platon, Aristoteles)
- Řekové založili **olympijské hry** – zrušeny ve 4. stol. n. l. → obnoveny až 1896 díky Pierru de Coubertinovi
- vyznávali ***polyteismus*** (mnohobožství – Zeus/Jupiter, Héra/Juno, Poseidon/Neptun, Afrodita/Venuše…)
- kladli důraz na **mytologii** (múzy, Achillova pata…)
- řídili se ideálem **kalokagathia** – člověk krásný tělem i duchem
- Řekové převzali od Féničanů písmo – alfabetu; Římané používali latinku
- velký vliv i na umění, pozdější umělecké styly se inspirují antickými prvky → renesance, klasicismus; **architektonické styly** → dórský, iónský, korintský sloup; amfiteátr

DÓRSKÝ IÓNSKÝ KORINTSKÝ

Řecká literatura

Periodizace:

- **archaické období:** 8.–6. stol. př. n. l.
- **klasické období:** 5.–4. stol. př. n. l.
- **helénistické období:** 3.–1. stol. př. n. l.

Archaické období (8.–6. stol. př. n. l.)

Homér (9.–8. stol. př. n. l.)

▸ I. str. 19

- básník; traduje se, že to byl slepý potulný zpěvák
- je mu připisováno autorství dvou nejstarších hrdinských eposů

🕮 Ilias

- ▢ více než 15 000 veršů; 51 dní z 10. roku dobývání Tróje (Ílion = řecky Trója, na turecké pevnině u Egejského moře)

Děj ▾

Achilleus se kvůli sporům s Agamemnónem neúčastní bojů. (Agamemnón odňal Achilleovi jeho válečnou kořist – trojskou dívku Bríseovnu.) Trójané proniknou do řeckého tábora, proto na sebe Patroklos oblékne Achilleovu zlatou zbroj a vydává se za něj. Pokusí se tak zahnat trojské vojáky zpět za hradby. Samotný boj ho však příliš uchvátí, dostane se daleko od vlastní armády a je zabit Hektorem. Jeho smrt rozzuří samotného Achillea a ten se s hněvem vrací zpět do boje, utká se s Hektorem, kterého zabije. Poté vláčí 9 dní vozem jeho mrtvolu kolem hradeb. Zeus mu nařídí (prostřednictvím jeho matky Thetidy), aby mrtvolu vydal Hektorovu otci, trojskému králi Priamovi. Epos končí Hektorovým pohřbem.

🕮 Odysseia

- ▢ 12 000 veršů
- ▢ líčí 41 dní posledního roku desetiletého bloudění ithackého krále Odyssea

Děj ▾

Ithacký král Odysseus se vrací domů z trojské války a po cestě si rozhněvá boha moří Poseidona. Ten se rozhodne znemožnit mu návrat. Odysseovi je tak do cesty stavěno mnoho nástrah. Musí bojovat se zuřivou saní Skyllou, jen tak tak se dostane ze spárů vodního víru, který vytváří mořská obluda Charybda, přelstí kouzelnici Kirké, a dokonce navštíví i podsvětí. Díky pomoci své patronky bohyně Athény nakonec po deseti letech bloudění šťastně dorazí domů. Dům však obléhají nápadníci jeho krásné ženy jménem Penelopeia, která mu i přes dlouhé odloučení zůstala věrná. Aby královna odradila dotěrné nápadníky, vymyslela si pro ně zvláštní zkoušku – napnout starý Odysseův luk. Pouze on jediný totiž dokáže tento luk napnout. Tímto úkolem prokáže svou totožnost a spolu se svým synem Télemachem, který ho již delší dobu hledal, všechny nápadníky zabije a ujímá se zpět vlády.

Homérský epos

- ▢ zdrojem často mýty
- ▢ děj se odehrává během krátkého časového úseku, časté odbočky od vyprávění
- ▢ mnoho postav, jsou to výjimeční hrdinové
- ▢ psáno časoměrným hexametrem

Frazémy z obou eposů
- *Achillova pata* – naše slabina
- *trojský kůň* – nebezpečí, které nečekáme
- *danajský dar* – dar, který obdarovanému přináší spíše potíže než užitek
- *věrná jako Penelopa* – věrná za všech okolností

Ezop (asi 620 – asi 564 př. n. l.)

▸ I. str. 29

- otrok; autor **bajek** (původně se šířily ústně)

- **bajka** = krátké epické vyprávění, ve kterém zvířata ztělesňují lidské vlastnosti a z něhož vychází ponaučení

Sapfó (7.–6. stol. př. n. l.)

- básnířka z ostrova Lesbos
- založila jednu z nejstarších básnických škol pro dívky
- psala milostnou poezii o lásce, stesku, smutku

🕮 Písně z Lesbu

Anakreón (6. stol. př. n. l.)

- skládal básně na oslavu boha Dionýsa → anakreontská poezie („pijácká“)

Pindaros (517 – asi 438 př. n. l.)

- autor poezie pro sborový přednes

Klasické období (5.–4. stol. př. n. l.)

- vznik **dramatu** → původně náboženský ráz; vzniklo z oslav boha Dionýsa
- **dithyramby** – kultovní, rituální písně zpívané chórem k poctě Dionýsa doprovázené tancem; přidávaly se scény, kde účastníci měli vycpaná břicha – předváděli bakchantky a satyry
- **tragédie** (*tragóidiá* = kozlí píseň) – sbor tančil o cenu, kterou byl kozel, jehož obětovali (kozel = démon); vážný obsah, dramatický konflikt s nerovnými silami (nadpřirozené bytosti, chorobné vášně, touha po penězích…)
- **komedie** (*kómódiá* = zpěv průvodu maškar) – ze stejných obřadů jako tragédie; dramatický žánr, konflikt i role pojímány komicky – střet ideálu a skutečnosti budí smích; vysmívá se lidským vadám, negativním vlastnostem
- klasické divadelní drama zachovává **zásadu tří jednot = místa, času, děje**

Jak vypadalo starořecké drama?

- hrálo se před obrovským polokruhovým hledištěm (až 20 000 diváků), původně hra jednoho herce, kterého doprovázel chór, později se přidávali další herci; všechny role hráli jen muži, používali masky; hry vycházely z mytologie a souvisely s náboženstvím; oblíbená byla tragédie

Autoři tragédií

Aischylos (525–456 př. n. l.)

- zavedl druhého herce – dialog
- základem konflikt mezi lidmi a bohy

🕮 Oresteia

- trilogie
- po návratu z trojské války král Agamemnón zabit svou manželkou a jejím milencem; syn Orestes mstí smrt svého otce, pronásledován božskými Líticemi, před soudem Athény omilostněn

Sofokles (asi 496 – 406 př. n. l.)

▸ I. 🕮 str. 29

- ze 123 tragédií dochováno sedm
- hrdinové, kteří porušili pravidla daná bohy, jsou tvrdě potrestáni
- tragédie často spjaty s městem Théby

🕮 Král Oidipus

- hlavním motivem naplnění „díké“ (osudu), tragédie člověka, který je trestán za činy, jichž se dopustil nevědomky

Děj ▾

Théby sužuje mor. Král Oidipus se z věštírny dozví, že má konkrétní příčinu. Žije tu totiž vrah předchozího krále Laia. Oidipus má v úmyslu vraha vypátrat, ale věštec označí za vraha jeho samotného. Oidipus tomu nevěří, ale při pátrání po pravdě zjistí, že po narození měl být usmrcen, protože věštba určila, že v dospělosti zabije svého otce a za manželku si vezme svou matku. Pastýř, který ho měl tehdy na příkaz krále zabít, ho však přenechal pastýři korintského krále. V dospělosti se Oidipus dozvěděl o své věštbě a v domnění, že žije u vlastních rodičů, je raději opustil, aby se věštba nenaplnila. Na své cestě se dostal do sporu s cizincem, kterého v hněvu zabil, aniž by tušil, že zabil svého vlastního otce. Později osvobodil Théby od Sfingy, jejíž hádanku uhodl. Jako odměnu získal thébský trůn a za manželku ovdovělou královnu Iokasté. Aniž by to tušil, oženil se tak se svou vlastní matkou. Poznání pravdy všechny zdrtí a Iokasté spáchá sebevraždu. Oidipus se oslepí, aby neviděl svou vlastní bídu, a jako slepý žebrák o holi opouští Théby.

Antigona

- hlavním motivem morální volba

Děj

Antigona byla dcerou thébského krále Oidipa a jeho manželky a matky Iokasté. Měla dva bratry, Eteokla a Polyneika, jejichž boj o nástupnictví skončil smrtí obou. Polyneikos hledal spojence i v okolních státech a přivedl do země cizí vojska, což bylo obecně považováno za těžký zločin. Novým thébským vladařem se stal Kreón, který vydal zákaz pohřbít Polyneika podle tradičních zvyklostí. Podle Antigony se vladařovo nařízení vzpírá náboženským i mravním zákonům a bratra nechá pohřbít. Rozlícený Kreón tedy přikáže uzavřít Antigonu v hrobce. Jeho rozhodnutí nedokáže zvrátit ani syn Haimon, Antigonin snoubenec. Ke změně rozhodnutí ho přiměje až věštec Teiresias, díky čemuž je zákaz Polyneikova pohřbu zrušen a Antigona má být osvobozena. Dívka však mezitím spáchala sebevraždu, zdrcený Haimon si také sáhne na život. Kreontovi je pak odplatou jeho utrpení a samota, protože život si vezme i Kreontova manželka a Haimonova matka Eurydika.

Euripides (480–406 př. n. l.)

- častými hrdinkami ženy
- první pokusy o psychologické drama
- omezil úlohu sboru, kladl důraz na jednotlivé scény dramatu

Médeia

- drama o lásce, nenávisti, žárlivosti, pomstychtivosti
- kouzelnice Médeia kvůli lásce k lásonovi zrazuje svou rodinu i vlast, sama je však lásonem opuštěna, mstí se smrtí jejich dvou synů a lásonovy manželky Glauky

Autoři komedií

Aristofanes (asi 446 – asi 388 př. n. l.)

- ukazoval na úpadek athénské demokracie, sociální nespravedlnost a hrabivost

Ptáci

- fantastický příběh
- Athéňané uskuteční lepší svět v ptačím státě

Lysistraté

- téma dívčí války
- ženy odpíráním manželských povinností donutí muže ukončit válku

Rozvíjejí se i další obory:

Dějepisectví

Hérodotos (asi 484 – asi mezi lety 430 a 420 př. n. l.)

- „otec dějepisu“
- popisoval historické události pomocí povídkových příběhů

Thúkydidés (460 – asi 399 př. n. l.)

- sám se účastnil peloponéské války
- pracoval s historickými prameny, boje z pohledu obou stran

Řečnictví

Démosthenés (384–322 př. n. l.)

- vedl útočné řeči proti Filipu II. Makedonskému → **filipiky** = veřejné útočné řeči (u nás Jan Blahoslav – *Filipika proti misomusům* = nepřátelům vzdělání)

Filozofie

Sokrates (469 nebo 470 – 399 př. n. l.)

- své žáky učil principem dialogu – sami hledali odpovědi → tzv. sokratovský dialog

Platon (427–347 př. n. l.)

- žák Sokrata

🕮 Obrana Sokratova

- ▢ pramen pro poznání Sokratových myšlenek

Aristoteles (384–322 př. n. l.)

- žák Platona; vychovatel Alexandra Makedonského; zakladatel logiky

🕮 Poetika

- ▢ sepsal zde **zásadu tří jednot v dramatu** (místo, čas, děj)

Helénistické období (3.–1. stol. př. n. l.)

- řecká kultura rozšířena na východ (doba založení knihovny v Alexandrii)

Menandros (asi 342 – 291 př. n. l.)

- představitel tzv. nové komedie → soukromý život, rodinné problémy

Theokritos (asi 300 – 260 př. n. l.)

- zakladatel **idyly** = krátká báseň s přírodními motivy